

กระบวนทรรศน์หลังนวยุคในปรัชญาศิลปะของท่านพุทธทาสภิกขุ :
การศึกษาเชิงวิเคราะห์ วิจัย และวิธาน

**Post-Modern Paradigm in Philosophy of Art in the Point of view of Ven. Buddhadasa
Bhikku : An Analytic, Appreciative and Applicative Study**

พิชัย สุขวุ่น¹, ศาสตราจารย์เกียรติ บัญเจือ²

¹ นักศึกษาระดับปริญญาเอก สาขาปรัชญาและจริยศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

² อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ สาขาวิชาปรัชญาและจริยศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

บทคัดย่อ

ตามที่คำสอนทางพุทธศาสนาของท่านพุทธทาสภิกขุ ได้รับการยกย่องว่าเป็นการสอนเชิงปฏิรูป โดยท่านได้ตีความคำสอนทางพุทธศาสนาให้ปรากฏอยู่ในโลกแห่งปัจจุบันที่เราสามารถสัมผัสได้ ทั้งเรื่อง นิพพาน เรื่องโลกหน้า และความหลุดพ้น ในทางศิลปะท่านก็ให้ความหมายใหม่ว่า ศิลปะคือธรรมะ ซึ่งแตกต่างจากความเชื่อเดิมอีกเช่นกัน วิจัยเรื่องนี้จึงมีวัตถุประสงค์ที่จะแสดงให้เห็นว่า การตีความใหม่ทาง ปรัชญาศิลปะของท่านนั้น เป็นสิ่งเดียวกับหลักการของกระบวนทรรศน์หลังนวยุค(หลังสมัยใหม่) ซึ่งเป็น กระบวนทรรศน์ที่ได้รับความนิยมอย่างกว้างขวางในปัจจุบัน ในฐานะที่เป็นความคิดทางปรัชญาที่ปฏิเสธ ความแน่นอนตายตัวของกฎเกณฑ์ทางวิทยาศาสตร์ ที่เคยครองพื้นที่ความจริงของโลกมายาวนาน งานวิจัย ดังกล่าวใช้วิธีการวิจัยแบบวิภาษวิธี (dialectic) คือตั้งประเด็นปัญหาและเสนอเหตุผล ข้อโต้แย้งของ ความเห็นทั้งสองฝ่าย ผลการวิจัยพบว่า ปรัชญาศิลปะของท่านเป็นสิ่งเดียวกับหลักการกระบวนทรรศน์ หลังนวยุค เพราะเชื่อในความไม่แน่นอน ปฏิเสธการมีตัวตนของสิ่งทั้งหลาย และเห็นว่าโลกเป็นอนัตตา ดังนั้นการที่ท่านตีความว่าโลกเป็นอนัตตาและศิลปะคือธรรมะ จึงทำให้ความเห็นของท่านสอดคล้องกับ กระบวนทรรศน์หลังนวยุคได้เป็นอย่างดี เพราะมีเป้าหมายอย่างเดียวกันคือการสร้างสันติภาพของโลก

คำสำคัญ : พุทธทาสภิกขุ / กระบวนทรรศน์หลังนวยุค / ปรัชญาศิลปะ

Abstract

Buddhadasa's teaching principle on Buddhism is regarded as a reform-oriented teaching. He defines the Buddhist principles about Nibbana, the next life and liberation which shows in the present time. In art, he provided a new definition of Art as Dhamma, which differs from the traditional beliefs. This research aims to show that the new interpretations in Philosophy of Art are similar to the principle of the Post-Modern Paradigm (postmodern). The Post-Modern Paradigm has widespread interests in the present as the philosophical ideas that deny the absolute scientific truth. This research uses dialectic methods, a method of argument for resolving disagreement. The results showed that the Philosophy of Art is similar to the Post-Modern Paradigm; because both theories believe in the uncertainty of the

existence and emphasize that the world is Anatta (not self). However, as he defines that the world is Anatta (not self) and Art is Dhamma. This showed his point of view getting along with the Post-Modern Paradigm because creating world peace is the real goal.

Keywords: Buddhadasa Bhikkhu / Paradigm / Philosophy of Art

บทนำ

สถานการณ์ความเป็นไปของสังคมในปัจจุบัน ทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับประเทศ และระดับโลก ได้มีความขัดแย้ง เพราะการพัฒนาที่ผ่านมาได้ทำให้เกิดการเอาเปรียบระหว่างกัน จนเกิดความแตกต่าง ในคุณภาพชีวิตของคนกลุ่มต่างๆ ที่ไม่เท่าเทียมกัน การประท้วง การเรียกร้องเพื่อการมีคุณภาพชีวิตที่ดีเทียบ กันจึงเกิดทั่วโลก สถานการณ์ดังกล่าวย่อมเกิดจากความเชื่อหรือกระบวนทรรศน์ในการพัฒนา ว่าเส้นทาง การพัฒนาต้องเดินทางไปในทิศทางเดียว คือการใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสร้างรายได้เปรียบ และ อำนวยความสะดวกสบายให้แก่มนุษย์อย่างไม่สิ้นสุด

ที่มาของทรรศนะดังกล่าว ย่อมเกิดจากชุดความเชื่อที่ว่า โลกจะก้าวหน้าได้ก็เพราะมนุษย์รู้จัก กฎเกณฑ์ทางวิทยาศาสตร์ และความจริงตามกฎเกณฑ์นี้เท่านั้นที่เป็นความถูกต้อง จากความเชื่อเช่นนี้ กฎเกณฑ์ทางวิทยาศาสตร์จึงถูกอ้างอิงเป็นความแน่นอนตายตัวของความคิดอื่น ๆ ด้วย ทั้งเรื่องการเมือง เศรษฐกิจ สังคม ศาสนา ปรัชญา และศิลปะ ความก้าวหน้าของมนุษย์ที่เคยมีความหลากหลายในมิติต่าง ๆ จึงถูกตัดทอนให้เหลือเพียงความเชื่อเดียว หรือเรียกว่า “เป็นความเชื่อที่เป็นศูนย์กลางของความถูกต้อง” ด้วยเหตุนี้ปัญหาต่าง ๆ ของสังคมจึงเกิดขึ้น เพราะแท้จริงแล้วธรรมชาติสร้างให้ความเป็นอยู่บนโลกนี้ มีความหลากหลายและไม่ควรยึดถือสิ่งใดตายตัว เพราะการเปลี่ยนแปลงที่เราทำนายไม่ได้ย่อมเกิดขึ้นได้เสมอ

ด้วยสภาพปัญหาดังกล่าวนักปรัชญาหลังนวยุคได้เสนอทางเลือกใหม่ว่า ความแน่นอนตายตัวของ กฎเกณฑ์ต่าง ๆ ตามหลักวิทยาศาสตร์นั้น น่าจะใช้ไม่ได้อีกต่อไป มนุษย์ควรมีกระบวนทรรศน์ต่อโลก เสียใหม่เพื่อแก้ปัญหาดังกล่าว โดยเน้นว่า มนุษย์ควรอยู่ร่วมกันอย่างเท่าเทียม และเป็นอิสระในการดำรงชีวิต ตามบริบทนั้น ๆ นักวิชาการเรียกกระแสดังกล่าวว่า “กระบวนทรรศน์หลังนวยุค” (หลังสมัยใหม่) โดยตั้งใจ รื้อถอนความเชื่อเดิมทุกชนิด และอยู่ร่วมกันใหม่ โดยเน้นว่าทุกคนล้วนเป็นส่วนระหว่างกัน

การปฏิรูปความเชื่อของกระบวนทรรศน์หลังนวยุค ได้สอดคล้องกับการปฏิรูปความเชื่อทาง พุทธศาสนาของท่านพุทธทาสภิกขุ โดยท่านได้ตีความคำสอนทางพุทธศาสนาเสียใหม่ในหลายเรื่อง เช่น เรื่องนิพพาน ท่านเสนอว่าสามารถเข้าถึงได้ทีนี้และเดี๋ยวนี้ คือภาวะที่ใจเราสงบเย็นนั่นเอง ส่วนเรื่องโลกหน้า ท่านให้ความเห็นว่า โลกหน้าคือการเกิด-ดับในใจเรานี่เอง ไม่ใช่เรื่องหลังความตาย และให้ความเห็นทาง ปรัชญาศิลปะว่า ศิลปะคือธรรมะ เป็นต้น ซึ่งเป้าหมายของข้อเสนอดังกล่าว คือการทำให้โลกเกิดสันติภาพ ด้วยเหตุนี้การตีความใหม่ต่อคำสอนทางพุทธศาสนาของท่านพุทธทาสภิกขุ กับทิศทางของกระบวนทรรศน์ หลังนวยุคจึงมีความสอดคล้องกัน ผู้วิจัยจึงต้องการแสดงให้เห็นว่า ปรัชญาศิลปะของท่านเป็นสิ่งเดียวกับ กระบวนทรรศน์หลังนวยุคที่เสนอให้ปฏิรูปความเชื่อต่อการพัฒนาเสียใหม่

วิธีการวิจัยครั้งนี้ใช้วิธีการวิจัยทางปรัชญาแบบวิภาษวิธี (dialectic) คือการตั้งประเด็นปัญหาและ นำเสนอในรูปการถกเถียงของความเห็นที่แตกต่างกัน เพื่อให้ได้คำตอบว่าปรัชญาศิลปะของท่านพุทธทาส

ถูกเป็นไปในทิศทางเดียวกับกระบวนการหลังนวยุคหรือไม่ หากผลการวิจัยพบว่าปรัชญาศิลปะของท่านเป็นไปตามหลักการของกระบวนการหลังนวยุคจริง ก็เท่ากับว่าท่านได้บุกเบิกความหมายใหม่แก่วงการปรัชญาศิลปะ และการตีความว่า ศิลปะคือธรรมชาติ จะช่วยให้มนุษย์เข้าใจว่า สิ่งที่เราเรียกว่า ศิลปะ คือสิ่งที่ปรากฏอยู่ในใจเราเอง มนุษย์ทุกคนจึงเป็นนักสร้างสรรค์ทางศิลปะ จิตใจที่เป็นศิลปะก็คือการไม่เห็นแก่ตัว เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม เห็นว่าตัวตนนั้นคือความว่าง เมื่อเป็นเช่นนี้ ปัญหาความขัดแย้งที่เกิดจากการเอาเปรียบระหว่างกันที่เป็นปัญหาอยู่ในขณะนี้ ก็จะเบาบางลงไป โลกก็จะเกิดสันติภาพในที่สุด

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาว่าปรัชญาศิลปะของท่านพุทธทาสภิกขุเป็นไปในทิศทางเดียวกับกระบวนการหลังนวยุคหรือไม่
2. เพื่อศึกษาว่าปรัชญาศิลปะของท่านพุทธทาสภิกขุคืออะไร
ขอบเขตของการวิจัย
งานวิจัยเรื่องนี้ศึกษาเฉพาะประเด็นการถกเถียงทางปรัชญาว่า ปรัชญาศิลปะของท่านพุทธทาสภิกขุเป็นไปในทิศทางเดียวกับกระบวนการหลังนวยุคหรือไม่ โดยดำเนินการวิจัยในปี พ.ศ. 2557-2558

การทบทวนวรรณกรรม

การทบทวนวรรณกรรมในงานวิจัยเรื่องนี้ได้ให้ความสำคัญแก่ข้อมูล 2 ส่วน คือ ข้อมูลที่แสดงให้เห็นว่า กระบวนการหลังนวยุคมีความเชื่อต่อโลกนี้อย่างไร และข้อมูลที่แสดงให้เห็นว่า ท่านพุทธทาสภิกขุมีทรรศนะต่อปรัชญาศิลปะว่าอย่างไร ซึ่งข้อมูลทั้งสองส่วนนี้จะเป็พื้นฐานทางความคิดสำคัญที่จะนำมาถกเถียง เพื่อแสดงให้เห็นว่าปรัชญาศิลปะของท่านตรงกับหลักการของกระบวนการหลังนวยุคหรือไม่ ดังนั้น แนวคิดการทบทวนวรรณกรรมที่นำมาเสนอในที่นี้จึงประกอบด้วยแนวคิดหลัก 2 ประการ คือ

1. กระบวนการหลังนวยุค
2. คำสอนทางพุทธศาสนาอันเป็นรากฐานทางปรัชญาศิลปะของท่านพุทธทาสภิกขุ

กระบวนการหลังนวยุค

กระบวนการทางปรัชญา หมายถึง ความเชื่อในยุคต่างๆ ที่มนุษย์มีต่อความเป็นไปของโลก เช่นในยุคที่มนุษย์ค้นพบกฎเกณฑ์ทางวิทยาศาสตร์ มนุษย์ก็เชื่อว่าความจริงของโลกย่อมเป็นไปตามกฎวิทยาศาสตร์ การค้นคว้าทั้งหลายจึงต้องใช้ในการพิสูจน์ด้วยกระบวนการนี้เป็นหลัก ซึ่งแตกต่างจากยุคก่อนหน้านี้ที่มนุษย์เชื่อว่า ความจริงของโลกอยู่ในอำนาจของพระเจ้า เป็นต้น และกระบวนการทางปรัชญาตัวเอง ที่จะเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมมนุษย์ที่มีผลต่อการพัฒนาในด้านต่าง ๆ

ในปัจจุบันกระบวนการทางปรัชญาที่ถูกกล่าวถึงอย่างกว้างขวาง คือกระบวนการหลังนวยุค ซึ่งปฏิเสธความเชื่อตามกฎเกณฑ์ของวิทยาศาสตร์ (กระบวนการนวยุค) และอธิบายความจริงของโลกเสียใหม่ว่า โลกไม่มีกฎเกณฑ์ที่แน่นอน ความเป็นไปของโลกไม่สามารถคาดคะเนได้ โลกจึงมีความไม่แน่นอนอยู่เป็นพื้นฐาน และเห็นว่าการศึกษาทางวิทยาศาสตร์ได้มีจุดตั้งต้นในการค้าประกันความจริงที่มีอยู่อย่างตายตัว โดยอาศัยการอ้างอิงว่า “ฉันคิด ฉันจึงมีอยู่” คือเห็นว่าความแน่นอนทั้งหลาย

เริ่มคิดได้จากการตรวจสอบว่า ตัวตนของตนเองมีอยู่จริง จากฐานความคิดเช่นนี้ ทำให้การค้นคว้าทางวิทยาศาสตร์เป็นไปเพื่อตอบสนองความต้องการส่วนตัวของมนุษย์เท่านั้น ปัญหาต่าง ๆ ในโลกอันเป็นผลข้างเคียงจากหลักคิดทางวิทยาศาสตร์จึงเกิดขึ้นมากมาย มนุษย์จึงใช้ความรู้ ความจริง ดังกล่าว ไปในทางเห็นแก่ตัว ความขัดแย้งทั้งหลายจึงมีความรุนแรงเพิ่มขึ้นทุกขณะ ด้วยเหตุนี้ ความใฝ่ฝันทางวิทยาศาสตร์ที่จะสร้างความสุขให้แก่มนุษย์อย่างครบถ้วนสมบูรณ์จึงไม่เป็นความจริง กระบวนทรรศน์หลังนวยุคจึงตั้งข้อสังเกตว่า การเข้าใจว่าโลกมีกฎเกณฑ์ทางวิทยาศาสตร์ที่แน่นอน และเดินตามความเชื่อดังกล่าวคงจะผิดพลาดเสียแล้ว เพราะแท้จริงแล้วโลกคือความไม่แน่นอน ดังนั้นการยืนยันว่ามีตัวตนของเราเพื่อค้าประกันความจริงของสิ่งทั้งหลาย จึงเป็นจุดเริ่มต้นที่ผิดพลาด เพราะในธรรมชาติของโลกเราไม่สามารถควบคุมความแน่นอนของมันได้เลย

ต่อมากระบวนทรรศน์หลังนวยุคได้ให้เหตุผลว่าการที่กระบวนทรรศน์ทางวิทยาศาสตร์ไม่สามารถเข้าถึงความจริงแห่งความไม่แน่นอนได้ เป็นเพราะว่า “ภาษา” ที่มนุษย์ใช้สื่อสารกันนั้น ไม่อาจสื่อสารให้เข้าถึงความจริงได้ การเข้าถึงความจริงจึงต้องอาศัยการ “ตีความ” ด้วยความเข้าใจของคน ๆ นั้นอีกต่อหนึ่ง กระบวนทรรศน์หลังนวยุคจึงเสนอให้ตีความภาษาตามความหลากหลายของบริบทนั้น ๆ หมายความว่า มนุษย์ไม่จำเป็นต้องมีความเชื่อแบบเดียวกันอีกต่อไป เพราะธรรมชาติได้สร้างให้ความเป็นอยู่ของมนุษย์มีความหลากหลาย และในความหลากหลายดังกล่าว สามารถนำมาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันได้จาก การให้ความเห็นของกระบวนทรรศน์ดังกล่าว นำไปสู่การรื้อถอนกระบวนทรรศน์ของการพัฒนาแบบเดิม ที่เคยเชื่อว่าเหมาะสมทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ปรัชญา ศาสนา วิทยาศาสตร์ ศิลปะ และอื่น ๆ เพื่อแสดงให้เห็นว่าการยึดถือว่ามีเส้นทางที่ถูกต้องตายตัวโดยไม่เปลี่ยนแปลงนั้นใช้ไม่ได้อีกแล้ว ด้วยเหตุนี้ บางครั้งจึงเรียกกระบวนทรรศน์นี้ว่าเป็น กระบวนทรรศน์แห่งการรื้อถอน คือรื้อถอนความเชื่อทางวิทยาศาสตร์โดยตรง ซึ่งกว่ากระบวนทรรศน์ทางความคิดจะเดินทางมาถึงกระบวนทรรศน์หลังนวยุคในปัจจุบัน มนุษย์ได้ผ่านกระบวนทรรศน์ต่างๆ มาแล้วหลายกระบวนทรรศน์

กระบวนทรรศน์หลังนวยุคเชื่อว่าโลกไม่มีกฎเกณฑ์ที่แน่นอน การมีอยู่ของโลกจึงไม่ได้เป็นไปตามกฎเกณฑ์ตายตัวตามที่กระบวนทรรศน์นวยุคเข้าใจ นักคิดหลังนวยุคที่เป็นผู้บุกเบิกความเชื่อนี้คือ นิทเช (Friedrich Nietzsche, 1844-1900) โดยเขาประกาศประโยคสำคัญเพื่อล้มล้างกฎเกณฑ์ทางวิทยาศาสตร์ว่า “พระเจ้าตายแล้ว” นิทเชเห็นว่า การยึดถือความถูกต้องทุกอย่างให้เป็นอำนาจของพระเจ้านั้น ทำให้มนุษย์ขาดเสรีภาพในการตัดสินใจด้วยตนเอง และเห็นว่าความรู้แบบวัตถุนิยมที่แน่นอนตายตัวอย่างวิทยาศาสตร์เข้าใจนั้น เป็นแต่เพียงเรื่องเล่าเรื่องหนึ่งเท่านั้น ไม่ได้เป็นความจริงที่ครอบคลุมไปเสียทุกสิ่ง และประกาศว่าความรู้เป็นการสร้างสรรค์ของแต่ละคน ตามความเข้มข้นของพลังดาบอด พลังดาบอดหมายถึง ความเป็นไปของโลกเหมือนกับพลังดาบอดที่มีการคืนรนอย่างไร้ระเบียบ ไม่มีความแน่นอน และคาดการณ์อนาคตไม่ได้

ส่วนเรื่องความจริงคืออะไรนั้น นิทเชตอบว่าไม่มีใครรู้ แต่อยู่ที่การใช้ภาษา และอยู่ที่การตีความภาษาในครั้งนั้น ๆ ซึ่งเป็นการรู้ได้เฉพาะตัว หรือบอกไม่ได้ว่าความจริงคืออะไร การไม่สร้างคำตอบที่ตายตัวของนิทเช ทำให้เข้าใจว่าเขาไม่ได้เสนอปรัชญาอะไร แต่ถ้าพิจารณาให้ดีเขากำลังเสนอว่า ความไม่แน่นอนนั้นแหละเป็นความจริง เขาจึงระบุว่ามันเป็นอะไรก็ได้ นอกจากนิทเชแล้ว ยังมีนักปรัชญาอีกหลายท่านที่เสนอความเชื่อว่า ควรจัดความรู้ที่เชื่อว่าโลกมีกฎเกณฑ์แน่นอนของวิทยาศาสตร์ ให้เป็นเพียงเรื่องเล่าเรื่องหนึ่งเท่านั้น โลกคงไม่มีคำตอบใดชัดเจนตายตัวอีกต่อไป ความเชื่อของกระบวนทรรศน์หลังนวยุค

ดังกล่าวกลายเป็นชนวนสำคัญในการรื้อถอน ความแข็งตัวของความเป็นสถาบันหรือสิ่งที่เคยเป็นศูนย์กลางของความเชื่อเดิมทั้งหมด ดังนั้นความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ศาสนา ปรัชญา เศรษฐกิจ สังคม การเมือง ศิลปะ และอื่น ๆ ควรทำให้ความรู้เหล่านี้ไม่เป็นระบบที่ตายตัวอีกต่อไป และเป็นการกระจายอำนาจในการเสนอความเห็นที่หลากหลาย ว่าสิ่งเหล่านั้นควรเป็นอย่างไรในทรรศนะของคนในกลุ่มต่าง ๆ นักวิชาการทั่วไปจึงเรียกกระบวนการนี้ว่า “กระบวนการรื้อถอน”

สาระสำคัญของกระบวนการรื้อถอนนี้ ได้สอดคล้องกันพอดีกับการปฏิรูปคำสอนทางพุทธศาสนาของท่านพุทธทาสภิกขุ โดยในช่วงเวลาประมาณ 60 ปีที่ผ่านมา ท่านได้ทำการตีความคำสอนทางพุทธศาสนาเสียใหม่ เพื่อให้คนทั่วไปเข้าถึงได้ในชีวิตประจำวัน เช่น ท่านเสนอว่า คนเราสามารถเข้าถึงนิพพานได้ทีนี้เดี๋ยวนี้ แม้แต่เรื่องของการเวียนว่ายตายเกิดในโลกหน้า ท่านกลับเสนอว่าโลกหน้าก็คือความรู้สึกในใจเราในเวลาถัดไป โดยความรู้สึกว่าเรา เกิดและตายหมุนเวียนไปเรื่อย ๆ ในวันหนึ่ง ๆ เรามีตัวตนของเราขึ้นมาหลายภพหลายชาติทีเดียว การรื้อถอนความหมายของคำสอนที่เคยเชื่อกันแต่เดิม ตามที่ท่านพุทธทาสภิกขุเสนอนั้น จึงจัดว่าท่านเป็นนักคิดในกระบวนการรื้อถอนหลังนวยุคด้วยเช่นกัน

คำสอนทางพุทธศาสนาอันเป็นรากฐานทางปรัชญาศิลปะของท่านพุทธทาสภิกขุ

การที่ท่านพุทธทาสภิกขุได้ตีความความหมายของสิ่งที่เรียกว่า ศิลปะ เสียใหม่ โดยตีความว่า ศิลปะคือธรรมชาติ เพราะท่านเห็นว่าสิ่งที่เรียกว่าศิลปะต้องมีความงาม และความงามในพุทธศาสนาคือการปฏิบัติธรรม หรือการมีชีวิตที่หลุดพ้นจากการร้อยรัดของกิเลสและความทุกข์ ดังนั้นสิ่งที่เรียกว่า ศิลปะ ก็คือการเห็นธรรมชาติ เห็นความหลุดพ้น เห็นความว่าง พื้นฐานของการให้ความหมายจนกลายเป็นปรัชญาศิลปะของท่านนั้น ท่านได้ใช้ฐานของคำสอนที่จัดว่าเป็นคำสอนชั้นสูงสุดในพุทธศาสนา โดยคำสอนดังกล่าวได้มีใจกลางของคำสอนว่า “โลกนี้เป็นอนัตตา” คำว่า “อนัตตา” แปลว่า “ไม่มีตัวตน” ความเป็นไปของโลกที่เราเห็นอยู่ทุกวันนี้ แม้เราจะเห็นว่ามีความต่าง ๆ อยู่มากมาย มีคน มีต้นไม้ มีท้องฟ้า แต่ท่านเสนอว่า โลกนี้ไม่มีตัวตนของสิ่งใด ไม่มีคน ไม่มีต้นไม้ ไม่มีท้องฟ้า ทุกอย่างคือความว่าง เพราะสิ่งที่มีอยู่เป็นแต่เพียงการเคลื่อนที่ของการมีปัจจัยระหว่างกัน เช่น ดิน น้ำ ดวงอาทิตย์ มีปัจจัยต่อการงอกงามของต้นไม้ เป็นต้น การมีอยู่โดยไม่สามารถอยู่ได้ด้วยตนเองจึงเท่ากับว่าไม่มีสิ่งนั้นอยู่จริง ความเป็นไปของโลกที่มีปัจจัยระหว่างกันนั้น เป็นสิ่งที่ต้องเป็นไปตามอำนาจของกฎธรรมชาติเท่านั้น โดยมีกฎแห่งความแน่นอน (คือความไม่แน่นอน และการไม่มีสิ่งนั้นอยู่อย่างแท้จริง) โลกจึงต้องมีการเกิด-ดับไปตามปัจจัยของการสร้างให้สิ่งต่าง ๆ ปรากฏแต่สุดท้ายแล้ว สิ่งที่เหลืออยู่อย่างนิรันดร์คืออนัตตา ความไม่มีตัวตน หรือความว่างนั่นเอง

หลักธรรมชั้นสูงที่ท่านเสนอเป็นฐานของการตีความปรัชญาศิลปะ ได้แก่การสอนเรื่องกฎอิทัปปัจจยตา ตถตา อนัตตา และสุญญตา โดยกฎต่างๆ เหล่านี้ล้วนแต่ชี้ให้เห็นธรรมชาติว่าโลกนี้เป็นของว่างอยู่เสมอ ความเป็นไปของปรากฏการณ์ทางวัตถุและจิตเท่าที่เรามองเห็น สิ่งที่เราเห็นหรือรู้สึกได้อย่างไรอย่างหนึ่งนั้นไม่มีอยู่จริง ความจริงคือความไม่มี เพราะความมีดังกล่าวไม่สามารถดำรงอยู่ได้อย่างแน่นอนตายตัวเลย ท่านเสนอว่าธรรมชาติหรือความจริงของโลกคือความไม่แน่นอน เมื่อไม่แน่นอนก็เท่ากับไม่มีการเสนอว่าโลกเป็นเช่นนี้ จึงสอดคล้องกับกระบวนการรื้อถอนหลังนวยุคที่เสนอให้รื้อถอนการมีอยู่อย่างตายตัวของกฎต่าง ๆ ตามความเชื่อของวิทยาศาสตร์ และย้ายไปอีกว่าโลกไม่มีตัวตนของฉัน และการที่ “ฉันคิดได้” ก็เป็นมายาทางจิตเท่านั้น ซึ่งค้านกับความคิดของเดการ์ตโดยตรง

กฎความเป็นไปของโลกตามทฤษฎีของพุทธศาสนาที่ท่านพุทธทาสภิกขุนำมาสอนเพื่อแสดงให้เห็นว่า โลกเป็นอนัตตาหรือความว่าง ประกอบด้วยกฎต่างๆ ดังนี้ กฎที่บีบปัจจัยตา แปลว่า “เมื่อมีสิ่งนี้ ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น” ซึ่งความเป็นไปดังกล่าว สามารถเป็นไปได้ทั้งฝ่ายเกิดและฝ่ายดับ หมายความว่าสิ่งที่เราเห็นตามที่ปรากฏอยู่ตรงหน้าไม่ว่าจะเป็นอะไร เช่น ดวงอาทิตย์ ต้นไม้ ท้องฟ้า ก้อนหิน และกระดาษแผ่นนี้ ล้วนแต่ไม่มีตัวตนอยู่จริง ในขณะที่เราเห็นมันกำลังมีปัจจัยต่อกันเท่านั้น สิ่งที่เราเห็นเป็นเพียงการกระทำระหว่างกันของเหตุปัจจัย ทั้งฝ่ายเกิดและดับ สิ่งที่เรเห็นอยู่นั้นจึงไม่สามารถปรากฏตัวอย่างโดดเดี่ยวได้ ท่านพุทธทาสภิกขุจึงสอนว่า แม้ในชีวิตประจำวันเราจะมีชื่อเรียกว่า สิ่งนั้น สิ่งนี้ การเรียกนั้นขอให้เป็นสมมติเท่านั้น ในทางสัจธรรมแล้ว ไม่มีการปรากฏอยู่ของสิ่งเหล่านั้นเลย โลกจึงเป็นของว่างอยู่อย่างนิรันดร การที่พุทธศาสนาสอนเรื่องอภิปัจจยตา และเสนอว่า มีแต่สิ่งนี้ สิ่งนี้ เท่านั้น นั้นแสดงว่าเราไม่สามารถระบุอย่างตายตัวได้ว่า สิ่งนั้น ๆ จะเป็นตัวมันเองอย่างแท้จริง

กฎปฏิบัติสมุพบาท แปลว่า “ความรู้สึกทางจิตที่เข้าใจว่าเป็นตัวเรานั้นเป็นสิ่งมายา” ท่านพุทธทาสภิกขุเสนอว่า กฎดังกล่าวนี้คือสิ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ว่าคุณรู้แห่งการมีตัวตนของเรานั้นเกิดขึ้นได้อย่างไร และการดับความรู้สึกแห่งตัวตน เพื่อให้เข้าถึงความว่างนั้นเป็นอย่างไร กฎดังกล่าวจึงใช้สำหรับความรู้สึกในใจของมนุษย์เท่านั้น โดยเสนอสาเหตุของการมีตัวตนและเกิดความทุกข์ตามลำดับอย่างละเอียด ซึ่งมีการสืบเนื่องประกอบกัน 11 ขั้นตอน โดยเริ่มต้นจากอวิชชา อวิชชาทำให้เกิดสังขาร สังขารทำให้เกิดวิญญาณ วิญญาณทำให้เกิดนามรูป สืบเนื่องไปเรื่อย ๆ จนทำให้เกิดชาติหรือตัวเราและเกิดความทุกข์ในที่สุด ด้วยการสืบเนื่องทางจิตดังกล่าว พระพุทธเจ้าจึงรู้อย่างหมดจดว่าความทุกข์เกิดได้อย่างไร และจะดับมันได้อย่างไร เมื่อดับความเป็นตัวตนได้แล้ว ชีวิตเราก็คงไม่ตาย ยังทำกิจกรรมในชีวิตประจำวันได้ตามปกติ แต่ที่แตกต่างจากผู้อื่นตรงที่ไม่มีความรู้สึกแห่งการมีตัวตนอยู่เลยเมื่อดับความเป็นตัวตนได้ โลกจึงกลายเป็นความว่างไปเอง

กฎตถตา แปลว่า “ความเป็นอย่างนั้น” ในความหมายนี้เป็นการชี้ให้เห็นว่าโลกเป็นของว่างตามเคย โดยสัมพันธ์กับกฎสองข้อแรกที่กล่าวมาแล้ว คือเสนอว่าโลกไม่มีตัวตนของสิ่งใด การสืบเนื่องของปัจจัย และการเกิด-ดับที่มีอยู่เสมอ เป็นได้แค่ความเป็นอย่างนั้น จะมีอยู่อย่างไม่แน่นอนก็เป็นอย่างนั้น หรือมองลึกลงไปอีกเพื่อให้เห็นความว่างของโลกก็เป็นอย่างนั้นเช่นเดิม คำว่าความเป็นอย่างนั้น คือการไม่ยึดถือว่าเป็นความไม่แน่นอนหรือเป็นความว่างก็ตาม หมายถึงให้ทั้งความหมายเสียทั้งหมด มีเหลืออยู่เพียงความไม่ยึดถือเท่านั้น ในคำสอนนี้ได้ปฏิเสธความมีกฎเกณฑ์ที่แน่นอนตายตัว และแม้ความไม่แน่นอนก็ไม่ควรยึดถือเอาไว้ด้วย โลกจึงมีแต่ความเป็นไปไม่มีการยึดถือในทุก ๆ สิ่ง จนก่อให้เกิดฝ่ายตรงข้าม แม้กระทั่งวิญญูสงสารกับนิพพานก็กลายเป็นสิ่งเดียวกัน

กฎอนัตตา แปลว่า “ไม่มีตัวตน” ความหมายนี้แสดงสัจธรรมว่า สิ่งที่เรเห็นหรือมีอยู่ในปรากฏการณ์ต่าง ๆ เป็นเพียงแต่การสืบเนื่องอิงอาศัยของกันและกัน เราจึงยึดถืออะไรเป็นตัวตนไม่ได้ แม้แต่ตัวเราก็ก็นี่ สิ่งอื่นก็ไม่มี

กฎสุญญตา แปลว่า “ความว่าง” หมายความว่า การมีอยู่ของโลกและความเป็นไปของปรากฏการณ์ทั้งหลาย คือการมีอยู่ของความว่างนั่นเอง คือมันมีแต่ความเป็นไปตามธรรมชาติที่เรากำหนดเองไม่ได้ เพียงแค่ใจเราไม่ยึดถือเท่านั้น โลกก็จะเป็นของว่างทันที คนเราที่เห็นความว่างไม่ได้ก็เพราะไปตัดตอนเอาบางช่วงบางตอนของความจริง เช่น เห็นแต่เพียงการมีอยู่ หรือเห็นแต่เพียงความดับ หากเราไม่ยึดถือทั้งเกิดและดับโลกนี้เท่ากับความว่างในที่สุด

กฎดังกล่าวที่ท่านสอนนี้ ก็เพื่อให้เราเห็นความว่างของโลก และเมื่อเห็นว่าโลกเป็นของว่าง เราก็พ้นทุกข์ได้ ความทุกข์ที่มนุษย์มีมาตลอด และพยายามค้นหาทางออกในทิศทางต่าง ๆ ได้ปรากฏอย่างชัดเจน อยู่ในกระบวนการตรัสต่าง ๆ จนดำเนินมาถึงกระบวนการตรัสหลังนวยุคในปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม คำสอนดังกล่าวทั้งหมดของท่าน ท่านได้เสนอว่า เราสามารถสัมผัสมันได้ในชีวิตประจำวัน หากเราเข้าถึงได้ สิ่งที่เราเรียกว่านิพพานหรือความหลุดพ้นก็จะปรากฏแก่เราทันที

ข้อเสนอที่ทำให้ท่านถูกวิพากษ์วิจารณ์จากสังคม คือการยกนิพพานให้มาอยู่ในโลกนี้และเห็นง่ายเกินไป แต่การตีความให้นิพพานอยู่ใกล้ชีวิตจริงมากขึ้น ถือเป็นการตีความแบบหลังนวยุคที่ไม่ติดกับความเชื่อเดิม การเห็นกฎต่าง ๆ ดังกล่าว รวมทั้งเห็นนิพพานด้วย ท่านเรียกสิ่งนี้ว่า การเห็นศิลปะ หรือปรัชญาศิลปะ การตีความศิลปะเช่นนี้ถือเป็นการแหวกขนบความเชื่อเดิมทางศิลปะอีกเช่นกัน ที่เคยเชื่อกันแต่เดิมว่า ศิลปะคือการแสดงอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งของมนุษย์แต่ท่านกลับปฏิเสธอารมณ์แห่งการติดยึดเหล่านั้น การไม่ปรากฏอารมณ์ใด ๆ ต่างหากคือการเห็นศิลปะ

วิธีดำเนินการวิจัย

1. งานวิจัยเรื่องนี้เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ โดยศึกษาจากเอกสารสิ่งตีพิมพ์ต่าง ๆ (documentary research)
2. วิธีการวิจัย ใช้การวิจัยแบบวิภาษวิธี (dialectic) คือการกำหนดประเด็นที่จะถกปัญหา และนำเสนอข้อโต้แย้งของสองฝ่ายจนได้ข้อเสนอนำพาใจ
3. วิเคราะห์ข้อมูล โดยการพรรณนาวิเคราะห์ (analytical descriptive)

ผลการวิจัย

จากการที่ผู้วิจัยได้กำหนดวัตถุประสงค์การวิจัยว่า เพื่อค้นคว้าปรัชญาศิลปะของท่านพุทธทาสภิกขุว่าสอดคล้องกระบวนการตรัสหลังนวยุคหรือไม่ และปรัชญาศิลปะดังกล่าวคืออะไรผลการวิจัยพบว่า ปรัชญาศิลปะของท่านพุทธทาสภิกขุสอดคล้องกับกระบวนการตรัสหลังนวยุคสอดคล้องกันเป็นอย่างดี เพราะทั้งปรัชญาศิลปะของท่านพุทธทาสภิกขุและกระบวนการตรัสหลังนวยุค ล้วนแต่เน้นการปฏิเสธกฎเกณฑ์ที่แน่นอนตายตัวของกฎวิทยาศาสตร์และกลับให้ความเห็นอย่างตรงกันข้าม คือเห็นว่าโลกนี้มีความไม่แน่นอนอยู่บนพื้นฐาน แต่ปรัชญาศิลปะของท่านไปไกลอีกระดับหนึ่ง โดยเสนอว่า แม้เห็นสังขารของโลกว่าเป็นความไม่แน่นอน แต่ในความไม่แน่นอนนั้น แท้จริงแล้วไม่ได้ปรากฏสิ่งใดอยู่เลย เบื้องลึกของความไม่แน่นอนก็คือสิ่งที่ท่านพุทธทาสภิกขุเรียกว่า ความว่าง นั่นเอง และปรัชญาศิลปะก็คือการเห็นว่าโลกและสิ่งทั้งหลายเป็นแต่เพียงความว่างเท่านั้น

ความสอดคล้องกันในประการที่สองคือ ปรัชญาศิลปะของท่านพุทธทาสภิกขุ และกระบวนการตรัสหลังนวยุค เสนอให้ทำการรื้อถอนความเชื่อเดิม แล้วให้ความหมายสิ่งเหล่านั้นเสียใหม่ เช่น ให้ความหมายใหม่ของคำสอนทางพุทธศาสนา และการให้ความหมายใหม่ของปรัชญาศิลปะ ส่วนกระบวนการตรัสหลังนวยุคก็ได้ให้ความหมายใหม่แก่โลกว่า โลกคือความไม่แน่นอน ไร้ระเบียบ และควรปฏิเสธศูนย์กลางของความจริง แล้วทำการรื้อถอนให้ทุกคนเข้ามามีส่วนร่วมอย่างเท่าเทียมในการเปลี่ยนแปลงสิ่งเหล่านั้น

ความสอดคล้องกันประการที่สามคือ การเสนอว่าภาษาที่เราใช้สื่อสารกันโดยทั่วไปไม่อาจสื่อสารให้เข้าใจความจริงแห่งความไม่แน่นอนหรือความว่างของโลกได้ การเข้าใจความจริงต้องผ่านการตีความของบุคคลนั้น ๆ ในกระบวนการสนทนาหลังนวยุคได้เสนอว่าภาษาหนึ่ง ๆ เป็นเกมเฉพาะเรื่องนั้น ๆ เท่านั้น และความจริงของเรื่องนั้น ๆ ได้ซ่อนอยู่ใต้ภาษา การที่เราเข้าถึงความจริงไม่ได้ เพราะตีความภาษาไม่ถูกต้อง ปัญหาทางภาษานี้แม้ท่านพุทธทาสภิกขุเองก็ได้เสนอทฤษฎีภาษาคน-ภาษาธรรม โดยแสดงความคิดเห็นว่า “ภาษาธรรม” เป็นภาษาที่ลึกซึ้ง ใช้สำหรับการสื่อสารหลักธรรมโดยตรง การที่คนทั่วไปไม่รู้จักรักสิ่งที่เรียกว่า ความว่าง เพราะไม่เข้าใจภาษาธรรมนั่นเอง แม้แต่ภาษาภาพหรือภาษาทางศิลปะในทรรศนะของท่านผู้ชมก็ต้องตีความให้เห็นสิ่งที่ซ่อนอยู่เบื้องหลัง คือความไม่แน่นอน อนัตตา ความว่าง และนิพพาน เป็นต้น

อภิปรายผลการวิจัย

เนื่องจากงานวิจัยเรื่องนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยแบบวิภาษวิธี (dialectic) คือการกำหนดประเด็นปัญหา และเสนอข้อโต้แย้งของทั้งสองฝ่าย โดยฝ่ายตรงข้ามที่ไม่เห็นด้วยกับข้อสรุปของผู้วิจัยว่า ปรัชญาศิลปะของท่านพุทธทาสภิกขุเป็นสิ่งเดียวกับกระบวนการสนทนาหลังนวยุค ได้เสนอความเห็นที่ตรงกันข้าม ส่วนผู้วิจัยก็มีหน้าที่วิจารณ์ข้อบกพร่องของเหตุผลดังกล่าว และเสนอเหตุผลหักล้างในทุก ๆ ข้อ โดยข้อโต้แย้งของผู้ที่ไม่เห็นด้วยได้ให้ความเห็นว่า ปรัชญาศิลปะของท่านไม่ได้สอดคล้องกับกระบวนการสนทนาหลังนวยุค เพราะการเสนอว่าศิลปะคือธรรมะ และธรรมะคือกฎปฏิบัติสมบูรณ์ อาทิ ปิศาจตา ตดตา อนัตตา และสุญญตา กฎเหล่านี้ในทางพุทธศาสนาถือว่าเป็นกฎที่มีอยู่อย่างตายตัว มีอยู่อย่างคงที่ เมื่อมีอยู่อย่างตายตัวก็เท่ากับว่า เป็นสิ่งที่มีกฎเกณฑ์แน่นอนอย่างกฎวิทยาศาสตร์ ฉะนั้นจึงไม่สอดคล้องกับกระบวนการสนทนาหลังนวยุคที่ปฏิเสธกฎเกณฑ์ตายตัวของกฎวิทยาศาสตร์โดยตรง นี่คือการเห็นของฝ่ายตรงข้ามที่เห็นว่าข้อสรุปของผู้วิจัยผิดพลาด

แต่สำหรับความเห็นของผู้วิจัยแล้ว ความเห็นของฝ่ายตรงข้ามต่างหากที่มีความผิดพลาดจนทำให้เข้าใจผิดต่อปรัชญาศิลปะของท่านพุทธทาสภิกขุ ข้อผิดพลาดสำคัญอยู่ตรงที่ฝ่ายตรงข้ามไม่เข้าใจเกมภาษาธรรมของท่านพุทธทาสภิกขุ เพราะในเกมภาษาธรรมนั้น ความหมายของคำว่า “กฎ” และมีการต่อท้ายคำว่ากฎด้วยหลักธรรมต่าง ๆ อย่างกฎอิทัปปิัจจยตา เป็นต้น และทุกความหมายของหลักธรรมเหล่านั้นล้วนแสดงให้เห็นว่าโลกคือความว่าง ไม่มีสิ่งใดให้ยึดถือ เมื่อเห็นโลกเป็นความว่างแล้วเราก็จะเข้าถึงนิพพานหรือความหลุดพ้นได้ นั่นเท่ากับว่า คำว่า กฎ ในภาษาธรรมของท่านพุทธทาสภิกขุ กับคำว่า กฎ ในภาษาคนตามความหมายแห่งการมีตัวตนของกฎวิทยาศาสตร์ มีความแตกต่างชนิดตรงกันข้าม คือ กฎของวิทยาศาสตร์เป็นอัตตา คือการมีอยู่ของกฎ แต่คำว่า กฎ ในภาษาธรรมของท่านพุทธทาสภิกขุเป็นอนัตตา คือการไม่ปรากฏตัวตนของสิ่งใดเลย รวมทั้งสิ่งที่เรียกว่ากฎนั้นด้วย ดังนั้น เมื่อเข้าใจใหม่ว่า คำว่า กฎ ในภาษาธรรมคือการไม่มีกฎ ก็เท่ากับว่าไม่มีอะไรแน่นอนตายตัวอย่างที่ท่านกล่าวอ้าง ด้วยเหตุนี้จึงสรุปว่า ปรัชญาศิลปะของท่านเป็นสิ่งเดียวกันกับกระบวนการสนทนาหลังนวยุคเป็นอย่างดี

ข้อเสนอแนะ

1. งานวิจัยเรื่องนี้ สามารถใช้ในการอ้างอิงทางวิชาการ ทั้งในเรื่องปรัชญาศิลปะ และทฤษฎีคำสอนทางพุทธศาสนาของท่านพุทธทาสภิกขุ และการทำความเข้าใจกับหลักการของกระบวนการสนทนาหลังนวยุคซึ่งจะมีประโยชน์ต่อการปฏิรูปสังคมในทุกมิติ

2. การวิจัยครั้งต่อไปควรศึกษากระบวนการทัศนหลังนวยุคในแง่มุมมองเศรษฐกิจ สังคม การเมือง การศึกษาและวิทยาศาสตร์ เป็นต้น เพื่อทำการปฏิรูปสิ่งเหล่านี้ให้มีประโยชน์ต่อมนุษย์และสังคมให้มากกว่าเดิม

เอกสารอ้างอิง

- พุทธทาสภิกขุ. (2537). **ไถวัลยธรรม**. กรุงเทพฯ: พิมพ์ดี.
- _____. (2549). **สูตรของเว่ยหล่าง**. กรุงเทพฯ: ฮาซันพริ้นติ้ง.
- _____. (2552). **อิทัปปัจจยตา**. กรุงเทพฯ: ไทยควอลิตีบุ๊กส์ (2006).
- _____. (2546). **จิตว่าง**. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.
- _____. (2549). **คู่มือมนุษย์**. กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ.
- _____. (2548). **พุทธทาสลิขิตข้อธรรม บันทึกนักได้อเอง** (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ : แปลนรีดเดอร์.
- _____. (2550). **สวนโมกข์อยู่ที่ไหน**. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.
- _____. (2548). **แก่นพุทธศาสตร์**. กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ.
- _____. (2551). **ศิลปะแห่งชีวิต**. กรุงเทพฯ: ไทยควอลิตีบุ๊กส์.
- กীরติ บุญเจือ. (2545). **ปรัชญาหลังนวยุค**. กรุงเทพฯ: ดวงกมล (2520).
- _____. (2546). **ปรัชญาภาษาชาวบ้าน**. กรุงเทพฯ: ฐานบัณฑิต.
- โสรจจ์ หงศ์ลดารมภ์. (2552). **ปรัชญาภาษา**. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สัมพันธ์ ก้องสมุทร. (2543). **ศิลปะแห่งเซ็น ภิภุอิมานูเอล เซอร์แมน**. กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ.
- Hans Bertens. (1995). **THE IDEA OF THE POSTMODERN**. London and New York : Routledge.
- Margot Lovejoy. (1989). **Postmodern Currents Art and Artists in the Age of Electronic media**. London : U-M-I Research Press.
- Milk Featherstone. (2007). **Consumer Culture and Postmodernism**. London : SAGE Publications Ltd.
- Simon Malpas. (2005). **THE POSTMODERN**. London and New York : Routledge.